

LEZEN ZONDER VERLICHTING

Over de dode hoek van de canon

Er gaapt een gat van bijna twee eeuwen in de literaire canon van de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal en Letteren: niet één titel die tussen 1658 en 1838 uitkwam, haalde de lijst. Dat wijst volgens de kenners van de achttiende eeuw op een fundamenteel probleem: een literaire canon verruimt het beeld van de (Nederlandse) letterkunde niet, maar verengt het. De *dixhuitièmisten* willen niet alleen meer aandacht voor de literatuur van hun eeuw, maar vragen in het algemeen ook meer oog voor pluriformiteit.

Christophe Madelein, Beatrijs Vanacker, Lieke van Deinsen, Kornee van der Haven en Tom Verschaffel

In 2015 lanceerde de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal en Letteren (KANTL) een literaire canon van vijftig titels +1. De lijst omvat werken uit de hele Nederlandstalige literatuur door de eeuwen heen, in het bijzonder wat er in Vlaanderen gelezen wordt. De commissie erkende dat een canon tijdgevoelig is, en beloofde daarom de lijst na vijf jaar te herijken. In de zomer van 2020 verscheen inderdaad een nieuwe lijst, zij het slechts lichtelijk gewijzigd. Naast wat ophef over een incidentele in het oog springende verandering – de verwijdering van Geeraerts' geruchtmakende *Gangreen I: Black Venus* voorop – bleven de reacties veelal beperkt tot kritische kanttekeningen bij de selectiecriteria die bepalend zijn bij het opstellen van een canon. De samenstellers van de canon geven echter grif toe dat hun blik is “getekend (en vertekend) door uitsluitingsmechanismen en discriminaties op grond van afkomst, gender, taal en cultuur”. Daarom liet de KANTL de geruchtmakende “+1” bewust open en deed ze een expliciete oproep om “de blinde vlek” van de canon te vullen.

Maar is het (in)vullen van één blinke vlek afdoende om de leemtes in de lijst te dichten? Als wij, *dixhuitièmisten* of kenners van de achttiende eeuw, deze canon bekijken, moeten wij constateren dat er niet zozeer sprake is van een “blinde vlek” maar wel van een gapend gat tussen Huygens' *Korenbloemen* (1658) en Consciences *De Leeuw van Vlaanderen* (1838): maar liefst 180 jaar ogenschijnlijk braakliggend literair terrein. Dat *Sara Burgerhart* (1782) recent een plaats wist te veroveren in de historische Canon van Nederland maakt dit hiaat des te opvallender. Volgens ons legt dit een intrinsiek probleem van canons bloot. Canons zijn reductief, ze beperken en herleiden de geschiedenis en de literatuur, ze duwen wat níét in de canon staat (of: niet past binnen het keurslijf van de canon) in de vergetelheid, én suggereren

stilzwijgend (want zo werkt het mechanisme nu eenmaal) dat dit terecht gebeurt. In dit geval is zelfs de literatuur van een volledige eeuw in de dode hoek beland en rijden – sorry: lezen – we volgens de KANTL even goed zónder Verlichting.

Canon van Vlaanderen

En toch zijn canons aan een opmars bezig. In haar regeringsverklaring bepaalde de huidige Vlaamse regering dat er een Canon van Vlaanderen zal komen. Het blijft daarbij nog onduidelijk hoe die canon er dan uit moet zien, of het om een historische canon moet gaan, bestaande uit de grote momenten van de “Vlaamse” geschiedenis (en wat “Vlaanderen” in dat geval betekent), of veeleer om een opsomming van materiële en immateriële dingen die typisch Vlaams zouden zijn. De reactie van de (meeste) academische historici was alvast prompt en afwijzend. De verwezenlijking van zo’n plan druist lijnrecht in tegen waar historici nu al decennia mee bezig zijn: aantonen dat de geschiedenis juist níét tot een beperkte lijst van “grote” momenten en figuren herleid kan worden.

In Nederland is er dus al zo’n historische canon, en in 2020 werd daarvan eveneens een hernieuwde versie voorgesteld. Ook daar stuitte de hele onderneming op kritiek en scepticisme (en van het Nationaal Historisch Museum, waarmee zij gepaard zou gaan, lijkt alvast niets in huis te komen), maar die werd door de Nederlandse canoncommissie, onder leiding van Frits van Oostrom, met een zeker succes gepareerd. Dat lukte voornamelijk door de ambitie van de canon duidelijk en beperkt te omschrijven: het gaat om een hulpmiddel voor het onderwijs, *and that’s it*. Ook stelt zij de onderdelen van de canon voor als “vensters”: de gebeurtenissen en figuren worden niet als uitzonderlijk op een voetstuk geplaatst, maar zijn slechts aanleiding om een ruimere evolutie en problematiek aan te kaarten.

Literaire (en artistieke) canons werken niet op die manier. Onvermijdelijk focussen zij op de waarde – wat de criteria daarvoor ook zijn (en die kunnen verscheiden zijn) – van individuele werken en auteurs. Onvermijdelijk gaat de discussie over welke werken en welke auteurs de “grootste” en de “belangrijkste” zijn. Onvermijdelijk is het resultaat een pantheon. En dat is het fundamentele probleem: een literaire canon verruimt het beeld van de (Nederlandse) letterkunde niet, maar reduceert en verengt het.

Door lijsten van “belangrijke” werken op te stellen en die met autoriteit te bekleden, wordt de rest officieel tot onbelangrijkheid gedegradeerd. Veel meer dan dat een literaire canon teksten onder de aandacht brengt, duwt hij auteurs en werken in de vergetelheid. Dat auteurs niet voorkomen in de canon, die met kennis van zaken en na ampel overleg door de hoogste autoriteiten van het veld is samengesteld, impliceert dat zij niet in de canon thuishoren, dat zij

minder belangrijk zijn, dat hun werken géén meesterwerken zijn. Waarom zou je ze dan lezen, onderwijzen of (her)uitgeven?

Keurslijf

Wanneer we, bij wijze van oefening, toch gehoor geven aan de oproep van de KANTL en proberen een achttiende-eeuws werk uit de Zuidelijke Nederlanden naar voren te schuiven, dan worden we geconfronteerd met precies dat keurslijf waarin literatuur door de strikte selectiecriteria van de canoncommissie wordt geperst, en wordt volgens ons duidelijk dat een canon niet de aangewezen manier is om historische letterkunde onder de aandacht te brengen.

De achttiende eeuw is de eeuw van de broodschrijvers, van het tijdschrift en van polemisten die hun meningen niet onder stoelen en banken staken. Dit leverde subversief literair proza op in de vorm van felle satire, zoals in het werk van Jacob Campo Weyerman, en de iets braveren Justus van Effen, de man die het journalistieke essay (bij hem “vertoog”) naar het vasteland van Europa bracht en waarvoor hij nog steeds internationale bekendheid geniet. In het Zuiden publiceerde Karel Broeckaert aan het einde van de eeuw zijn *Sysse-Panne* (sauspan), een tijdschrift dat in de Franse tijd nauwlettend in de gaten gehouden werd omdat het regelmatig te kritisch was over het regime. In sappig Gents laat hij een van de personages felle kritiek uitoefenen op wat de nieuwe tijd onder Frans bewind gebracht had, terwijl een radicale revolutionair diezelfde idealen fel verdedigt. Dat resulteert in vermakelijk proza, veelal dialoogjes die ons zo in een achttiende-eeuws stamineetje teleportereren.

Maar helaas voor Broeckaert, Weyerman en Van Effen hanteert de huidige KANTL-canon nogal traditionele en tegelijk wat eigenaardige genre-criteria, die nadelig werken voor de achttiende eeuw. Het gaat volgens de website namelijk om werken “voor een volwassen lezerspubliek en behorend tot het proza, de poëzie of het theater” (een vreemde driedeling, aangezien theater ook altijd ofwel poëzie of proza is) en *dus* geen kinderliteratuur, maar ook geen essays en egodocumenten. Hieronymus van Alphens pruimenvers (“Jantje zag eens pruimen hangen...”) heeft kortom pech gehad, maar waarom in één adem ook de essayisten de toegang tot het literaire pantheon ontzegd wordt, blijft een raadsel. Winnaars van de driejaarlijkse P.C. Hooftprijs voor essayistiek, zoals Maxim Februari, zouden volgens dit criterium bij voorbaat geweerd moeten worden uit de lijst. En als Montaigne in het Nederlands geschreven zou hebben, dan zou de reactie van de canoncommissie al even meedogenloos geweest zijn: leuk en aardig dat proza van u, meneer Montaigne, maar het zijn essays, *dus* ongeschikt voor onze canon!

In 1788 verscheen de *Verhandeling op d'onaght der moederlyke tael in de Nederlanden*

van Jan Baptist Verlooy in druk: een krachtig pleidooi voor het Nederlands als cultuurtaal, in een periode dat die taal dat statuut nog niet had. Als zodanig is Verlooy's *Verhandeling* uitgegroeid tot een belangrijke (“gecanoniseerde”, zou je kunnen zeggen) tekst, die nog altijd wordt vermeld en geciteerd, en in geen overzicht kan ontbreken. Het werk is zelfs een paar keer opnieuw uitgegeven, ook nog in de twintigste eeuw, wat eerder uitzonderlijk is voor Zuid-Nederlands werk uit de achttiende eeuw. Het heeft van de (literaire) Vlaamse Beweging in de negentiende eeuw veel erkenning gekregen en ligt volgens sommigen zelfs aan de basis van de herleving van de “Vlaamse” letterkunde.

Reden genoeg dus om Verlooy's *Verhandeling* op te nemen in een literaire canon. Maar het is met dit werk een beetje zoals met Conscience's *De Leeuw van Vlaanderen* (1838). Dat boek is zo iconisch geworden dat het níét opnemen in de canon simpelweg absurd zou zijn, maar tegelijk is dit romantische jeugdwerk atypisch voor de schrijver, bijna een anomalie in zijn zeer omvangrijke oeuvre. Met *De Leeuw* heeft Conscience wel een plaats in de literaire canon gekregen, maar meteen schetst dat een hoogst onvolledig en zelfs inadequaat beeld van wie hij was en wat hij heeft geschreven. Hetzelfde kun je zeggen van Verlooy. Het beeld van Verlooy als “Vlaams voorman” of “wegbereider van de Vlaamse zaak” is enigszins bizar in het licht van zijn carrière en geschriften. Deze jurist was immers voor alles een progressief activist en politicus, die niet lang na de publicatie van zijn verhandeling koos voor de Franse Revolutie, de annexatie van de Zuidelijke Nederlanden door Frankrijk bepleitte, en onder de (tweede) bezetting door het revolutionaire Frankrijk (kortstondig) burgemeester van Brussel was. Zoals zowat alle auteurs van zijn tijd was hij meertalig, en publiceerde hij politieke geschriften in het Nederlands, maar ook in het Frans (en juridisch werk in het Latijn). Verlooy's pleidooi voor het Nederlands is betekenisvol, maar het is ook uitzonderlijk. De literatuur van de achttiende eeuw daartoe herleiden of helemaal ophangen aan zijn *Verhandeling* zou zonde zijn – voor Verlooy, en voor de achttiende eeuw.

Meertaligheid

Verlooy's Franstalige werk zou sowieso al niet toegelaten zijn tot deze Vlaamse canon omdat het niet voldoet aan het criterium “oorspronkelijk in het Nederlands geschreven”. Dat criterium is zeker binnen de context van de achttiende-eeuwse Zuidelijke Nederlanden problematisch. Literatuur werd daar toen vaker wel dan niet geschreven in het Frans, dat niet enkel de taal van de culturele elite was, maar in bepaalde streken ook gesproken werd door het gewone volk. Pogingen om tot een literaire canon van de Zuidelijke Nederlanden te komen, leveren (zeker voor de achttiende eeuw) een schare van auteurs op die hoofdzakelijk in het Frans schreven.

Dergelijke auteurs, met als bekendste naam die van de flamboyante prins Charles-Joseph de Ligne, die in Brussel geboren werd, vallen nu uit de boot. Dat oordeel is relatief en contextgebonden: terwijl het Frans in de Zuidelijke Nederlanden gold als de literaire taal bij uitstek, laat de canoncommissie – vanuit de huidige focus op een eentalige Vlaamse canon – anderstalige literatuur niet toe, ook al werd het destijds wel in “Vlaanderen” op papier gezet.

Wie echter zonder de oogkleppen van deze dwingende selectiecriteria naar de Zuidelijke Nederlanden in de achttiende eeuw kijkt, ontdekt een meertalig literair landschap dat vaak op een fascinerende manier grillige vormen aannam. In de steden werd literatuur en cultuur in meerdere talen gecreëerd en beleefd, en heel wat schrijvers wisselden daarbij vlot van taal, soms zelfs binnen één en hetzelfde werk. Broeckaerts *Sysse-Panne* was wel eentalig Nederlands (deels met een Gentse tongval), maar de grilligheid van de tekst daagt dan weer alle genre-definities uit. Juist deze fundamentele aspecten van de dynamische achttiende-eeuwse literatuur blijven volledig onzichtbaar door de rigide selectiecriteria die de canoncommissie opstelde. Anders gezegd: juist wat achttiende-eeuwse werken zo interessant maakt (de complexiteit, hybriditeit, meertaligheid ...) diskwalificeert ze om deel van de canon uit te maken.

Pluriformiteit uitgevlakt

Er is uiteraard niets mis met het aanleggen van lijstjes *per se*. Elke lezer heeft auteurs waar zij of hij veel of juist minder van houdt, persoonlijke voorkeuren en passionele voorliefdes, of vindt van bekende auteurs en “meesterwerken” dat ze tegenvallen en overschat zijn. Iedereen heeft vroeg of laat de neiging te bedenken welke tien of twintig boeken zij of hij de beste vindt, of “welke vijf boeken hij naar een onbewoond eiland zou meenemen”. Wat is er aangener en interessanter dan je doordachte of intuïtieve persoonlijke lijst met die van anderen te vergelijken, keuzes in twijfel te trekken of te verdedigen? Elke leerkracht die literatuur onderricht, legt in zekere zin een canon aan, maakt een selectie om de leerlingen te overtuigen.

De waarde en de kracht van die lijsten ligt echter in de *veelheid* ervan. Het perspectief, en dus ook de selectie, is telkens anders. Het resultaat is een overzicht van de letterkunde, dat recht doet aan de rijkdom en de verscheidenheid en de ongelijksoortigheid ervan. Problematisch wordt het als het gaat om een lijst – en dan spreken we over een *canon* – die juist bedoeld is om orde te scheppen in de pluriformiteit en te komen tot een “gezamenlijke” selectie. Veel lijsten te herleiden tot één. Een dergelijke gestroomlijnde canon kan alleen van een autoriteitsvolle instelling of – erger nog – de overheid uitgaan. De inschatting van de waarde en het belang van de opgenomen werken wordt geacht gedeeld te worden door de leden (alle leden) van de gemeenschap of natie die de instelling of overheid heet te vertegenwoordigen. Het gevaar dreigt

dat het gaat om een *top down* oefening, waarbij, al dan niet met een politieke of nationale (of nationalistische) agenda, de pluriformiteit wordt uitgevlakt.

Verlichting

Vanzelfsprekend vinden wij dat de “Vlaamse” letterkunde van de achttiende eeuw meer aandacht verdient, dat zij “gepromoot” moet worden. Met hartstochtelijke pleidooien en handig lobbywerk is het misschien mogelijk dat na een volgende herziening één of twee teksten het gat van de achttiende eeuw vullen. Maar daarmee lossen we het probleem van de canon niet op. Zoals gezegd zijn de meest interessante, belangwekkende en kenmerkende auteurs en teksten van de periode – uiteraard meer dan hier genoemd – om een veelheid aan redenen ongeschikt, omdat zij niet beantwoorden aan de criteria die bij de samenstelling van canons worden gehanteerd. Bovendien zou dit amper bijdragen aan een adequate voorstelling van de literatuur van de periode. De focus op één geïsoleerde tekst zou onvermijdelijk een zeer onvolledig beeld geven. Die aanpak zou veeleer clichés bevestigen en misverstanden creëren dan bijdragen aan een goed begrip van wat de Zuid-Nederlandse cultuur en letterkunde in de achttiende eeuw waren. De eeuw is namelijk meer dan een literaire sauspan en een protonationaal traktaat. Zij is bijvoorbeeld óók de eeuw van de roman, de eeuw van het burgerlijk drama, de eeuw van de Verlichting, van dwarsdenkers en libertinisme, de eeuw ook van vrouwelijke auteurs – een eeuw te veelzijdig om zomaar over te slaan, maar ook te grillig om in een enkel werk te vatten. Met die ongrijpbaarheid en diversiteit is zij, naar onze mening, ook een heel literaire eeuw.

De canon leert ons dus wel degelijk dat er werk aan de winkel is. Die achttiende eeuw mag – nee: moet – meer aandacht krijgen. In Nederland heeft een hele generatie letterkundigen (o.a. Buijnsters, Kloek en Hanou) zich ervoor ingezet om dat te bewerkstelligen, en met succes. Maar wat de noordelijke dixhuitiëmisten ook altijd beklemtoond hebben, is dat de Nederlandse achttiende eeuw vooral interessant is vanwege haar diversiteit en ongrijpbaarheid en bovenal vanwege auteurs die er alles aan deden om *niet* tot een literaire canon te behoren, zoals de vermaarde polemist Weyerman. Misschien is het niet tot de canon behoren dus ook wel een kwaliteit die we moeten aangrijpen om met name de subversieve kanten van de achttiende eeuw onder de aandacht te brengen van scholieren, studenten en een algemeen leespubliek, bijvoorbeeld via bevlogen colleges en tekstedities.

Ook al gaat het dan niet om remediëren van blinde vlekken, toch is het zaak om als liefhebbers van de literaire achttiende eeuw niet stil te zitten. Als de vrachtwagen van de literaire canon (+1) de komende jaren daarom onverstoorbaar mocht doordenderen, zullen wij er zeker voor zorgen dat zijn dode hoek goed verlicht blijft.

QUOTES

Canons zijn reductief, ze beperken en herleiden de geschiedenis en de literatuur

Onvermijdelijk focussen canons op de waarde van individuele werken en auteurs

Waarom de essayisten de toegang tot het literaire pantheon ontzegd wordt, blijft een raadsel

Het criterium 'oorspronkelijk in het Nederlands geschreven' is problematisch voor de 18de-eeuwse Zuidelijke Nederlanden

Juist wat achttiende-eeuwse werken zo interessant maakt diskwalificeert ze voor de canon

Het gevaar dreigt dat een canon een *top down* oefening wordt

De focus op één geïsoleerde tekst zou onvermijdelijk een zeer onvolledig beeld geven

Met haar ongrijpbaarheid en diversiteit is de achttiende eeuw ook een heel literaire eeuw